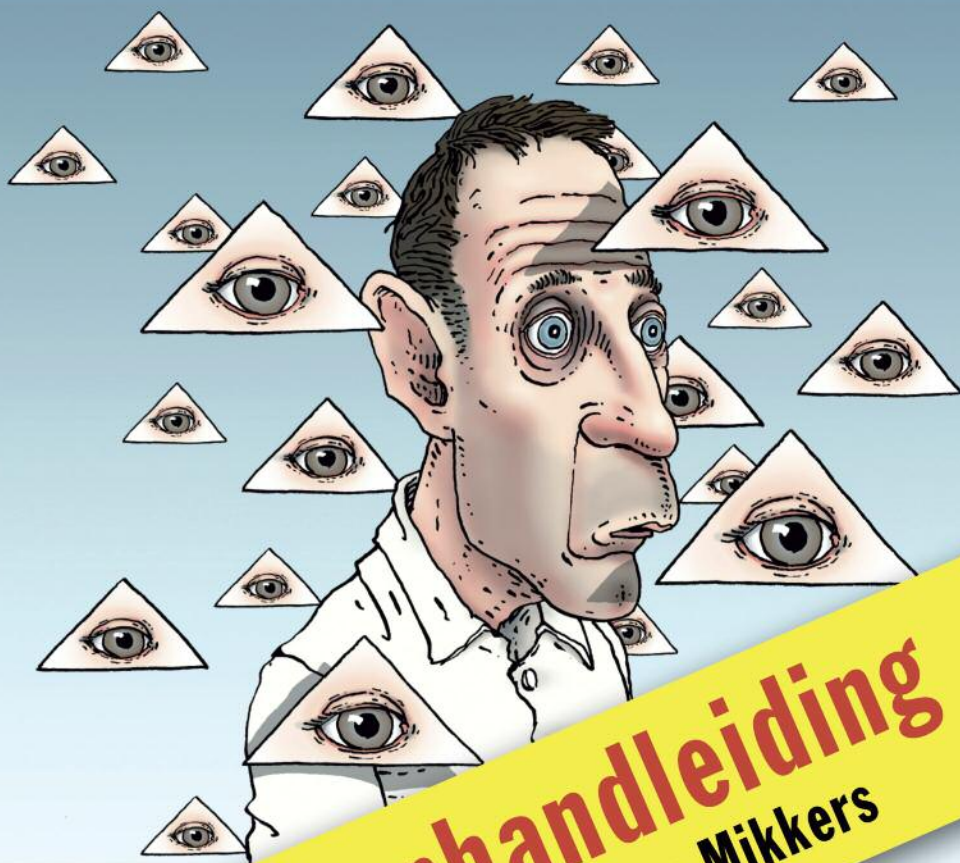

TOM MIKKERS

Religiestress

Docentenhandleiding
Carola Kruijswijk & Tom Mikkers
... van deze
... kwelgeest

Meinema

Docentenhandleiding bij

Religiestress

Carola Kruijswijk & Tom Mikkers

Uitgeverij Meinema, Zoetermeer

INLEIDING

Het boek [Religiestress](#) is een zoektocht naar de spelregels van een harmonieuze pluriforme samenleving. In een moderne samenleving is pluralisme een waarde waaruit we leven, maar het bestaan van verschillende stromingen is niet zelden ook een bron van conflicten.

De opdrachten in dit e-boek zijn bedoeld om leerlingen uit te dagen deze spelregels te testen en hun eigen standpunt of perspectief te onderzoeken. In dit boek vind je tips, suggesties en lesvoorstellen rond de thematiek van het boek [Religiestress](#). We volgen bij deze opdrachten de opbouw van het boek.

Voor welke schooltypen?

[Religiestress](#) is geschikt leesmateriaal voor bovenbouwklassen van HAVO/VWO. Ook studenten van HBO-instellingen worden geacht het boek te kunnen lezen. De lesinstructies zijn vooral gericht op onderwijs voor middelbare scholen. Sommige opdrachten zijn gedeeltelijk uit te voeren door jongere leerlingen. We gaan ervan uit dat docenten zelf het beste kunnen inschatten voor welke leerlingen de opdrachten en suggesties geschikt zijn.

Deze onderwijsinstructie is geschreven door:

[Carola Kruijswijk](#): ritueelbegeleider bij [Leefgetijden ritueelbegeleiding](#) en docente Levensbeschouwing aan het St Ignatiusgymnasium in Amsterdam, daarvoor docente Cultuurbeschouwing aan het Gymnasium Haganum in Den Haag.

[Tom Mikkers](#): auteur van het boek [Religiestress](#), theoloog en sinds 2008 werkzaam als algemeen secretaris van de Remonstrantse Broederschap.

Aanvullingen, vragen, opmerkingen en suggesties zijn van harte welkom! Je kunt ons onder meer bereiken via twitter:

www.twitter.com/tommikkers

www.twitter.com/carolakrujswijk

LESSUGGESTIE BIJ DE PROLOOG

1. OVERTUIGD ZIJN

Citaat uit de proloog van Peter Nissen:

‘De Amerikaanse filosoof en literatuurwetenschapper William Egginton heeft er – in een boek waarin hij pleit voor gematigdheid in het debat over religie, *In Defense of Religious Moderation* (2011) – op gewezen dat verstokte atheïsten en hardnekkige fundamentalisten in dat debat in zekere zin dicht bij elkaar staan: zij zijn er beiden van overtuigd te beschikken over de code van alle codes. Zij zoeken niet, zij weten, en zij weten zeker.’ (Religiestress, p. 19)

OPDRACHT:

Zoek het bondgenootschap tussen twee ogenschijnlijk tegengestelde groepen.

(aanwijzing voor de docent: de artikelen zijn relatief lang; je kunt de leerlingen ook selecties laten lezen)

1 De SGP noemt zichzelf theocratisch en ziet duidelijke verschillen met de islam.

Lees [dit artikel](#), vooral paragraaf 2 en 3 (Wat is theocratie? en Verschil met de islam?)

Lees ook [dit artikel](#) van een islamitische theocratische auteur.

Waarin zijn SGP en behoudende moslims bondgenoten?

2 Luister en lees wat evolutionair bioloog Richard Dawkins over religie zegt.

Lees ook [het interview](#) met de islamitische imam El Moumni over homoseksualiteit.

Waarin zijn zij bondgenoten?

LESSUGGESTIES BIJ SYMPTOMEN EN ZIEKTEBEELD

1. COMMUNICATIEPLAN

Citaat:

‘De boodschap van de kerken, waarin liefde en warmte centraal staan, werd ook niet bevestigd door het televisieoptreden van kerkelijke leiders. Die kwamen op televisie verre van liefdevol en warm over. Als ze al in beeld kwamen. In de jaren 60 kon bisschop Bekkers nog op bekendheid en de sympathie van een groot publiek rekenen. Maar kerkleiders die nadien op televisie overeind bleven moest je met een vergrootglas zoeken.

Televisie bevestigde eerder het beeld dat de kerk een instituut uit het verleden was, met stijve en wereldvreemde mannen als representanten... Kerken hadden eeuwenlang een aanbod ontwikkeld waar mensen bij vreugde en verdriet op konden terugvallen. Maar de kerken werden links en rechts ingehaald door degenen die zich op televisie beter wisten te presenteren.’ (Religiestress, p. 44)

OPDRACHT:

Schrijf een communicatieplan voor een religieuze groep. Bijvoorbeeld:

- een groep joodse slaggers die het recht willen behouden op kosjer onverdoofd slachten
- een groep orthodox protestantse homoseksuelen die niet alleen voor de burgerlijke stand willen trouwen, maar ook in de kerk.

Kies een groep waarmee je niet direct een verbinding hebt.

Deelopdrachten:

Omschrijf de groep zo precies mogelijk. Wie zijn het precies, waar zijn zij?

Omschrijf het doel van deze groep zo precies mogelijk.

Omschrijf de omgeving van deze groep zo precies mogelijk.

- Met wie zijn zij het meest in gesprek/debat?
- Wie is het bredere publiek? Hoe kunnen zij dit publiek meekrijgen voor hun standpunt?

Maak een SWOT-analyse voor deze groep.

Benoem hun stresspunten, en onderzoek welke vorm van religiestress het meest voor de hand ligt in reacties van hun omgeving.

Benoem de mogelijke bondgenoten van deze groep.

Geef op basis daarvan aanbevelingen. Wat moet deze groep doen en laten, zeggen en voor zich houden om het doel te bereiken dat zij zich gesteld heeft?

Tip:

Stel je zelf bij berichten over religie altijd de w-vragen: wie, wat, waar, wanneer en waarom. Berichten en opinies zijn vaak in de trant van: 'De kerk zegt...' of 'De islam leert...' Breng zo precies mogelijk onder woorden wie er aan het woord is (van de kerk, van de islam enz., in welke functie, met welk gezag, van welke richting of stroming enz.) wat er gezegd wordt, wanneer en waar (dus in welke omstandigheden) en waarom (met welke bedoeling, in het kader van welk debat enz.)

2. HOOG EN LAAG

In het hoofdstuk over de linkse kerk gaat het over hoge en lage cultuur. Peter Nissen schreef in 2009 hierover [een artikel](#) waarin hij beschrijft hoe de grenzen tussen hoge en lage cultuur telkens weer vervagen, en hoe het altijd de vertegenwoordigers van de hoge cultuur zijn (dat was in de Middeleeuwen al zo) die definiëren wat 'beschaving' is.

OPDRACHT:

Laat verschillende tv-fragmenten zien. Je kunt denken aan een mix van tv-programma's als *Oh oh Cherso*, *Tros Muziek op het plein*, *Buitenhof*, *NTR Kunststof* en een praatprogramma, bijvoorbeeld *Pauw en Witteman*.

Voor wie denk je dat deze programma's zijn bedoeld?

Reken je jezelf tot de doelgroep?

Kijk je hiernaar en praat je erover? Met wie?

Wat versta je onder beschaving?

Wie geven een beschaafde samenleving vorm?

LOSSE LESSUGGESTIES

Aan de slag met www.youtube.nl en www.uitzendinggemist.nl: hoe wordt godsdienst behandeld op televisie?

(Aanwijzing voor de docent: bij de IKON zijn veel uitzendingen op te vragen.)

Welke religieuze programma's zijn er? Op welke tijdstippen worden deze uitgezonden? Op wat voor wijze geeft de NCRV invulling aan het begrip 'christelijk'? Hoe duidt de KRO het begrip 'katholiek'? Wat is het verschil tussen KRO, NCRV en EO (volgens de omroepen zelf)? Welke verschillen zie jij zelf?

Hoe presenteert de Boeddhistische Omroepstichting zichzelf? En de Humanistische omroep (human)?

Is bij deze omroepen sprake van religiestress? Zo ja, hoe ziet die eruit? Zo nee, hoe kun je dat verklaren?

Kerk en homoseksualiteit: Lees de verklaring die kerken hebben opgesteld tegen anti-homogeweld, bijvoorbeeld [hier](#). Wat valt je op aan deze tekst. Wat ontbreekt er?

Ook in de politiek is homoseksualiteit een heet hangijzer. Lees [dit artikel in Trouw](#) over weigerambtenaren. Welke argumentatie zie je hier?

LESSUGGESTIES BIJ HET SCHEMA

1. INVENTARISATIE VAN STRESSFACTOREN EN STRESSTHEMA'S

De verschillende stromingen die in *Religiestress* worden besproken staan in meerdere of mindere mate in relatie tot elkaar. In het boek wordt dit ten dele uitgewerkt. In deze lessenserie gaan de leerlingen ermee verder. Op pagina 81 e.v. staan schema's van verschillende stromingen.

OPDRACHT:

Vergelijk de schema's met elkaar met de volgende vragen in gedachte:

Welke thema's komen bij verschillende stromingen terug?

Wie reageert er op wie?

Welk standpunten veroorzaken stress bij de ene stroming en worden omhelsd door de andere?

Welke thema's roepen conflicterende standpunten op?

2. SCHEMA IN DE KLAS

De schema's op pagina 82-85 van *Religiestress* laten zien waar voor verschillende groepen sprake is van religiestress.

OPDRACHT:

Maak een persoonlijk schema en vergelijk dat met de schema's van je klasgenoten/jaargenoten.

Vooraf:

Bepaal gezamenlijk welke elementen er in het schema voor de klas/jaargroep moeten komen. Je kunt ze ontlenu aan het schema in het boek, maar ook thema's kiezen die voor je opleiding van belang zijn.

Schrijf je naam in het oog en vul de pagina in zoals je in het schema ziet: wat levert bij jou religiestress op en wat omhels je?

Zoek na het invullen van je eigen schema geestverwanten op en groepeer jezelf.

Welke conclusies kun je trekken uit de groepering in de klas/jaargroep?

LESSUGGESTIES BIJ DIAGNOSE EN REMEDIE

1. WRECKERS!

Spelregel: Stel vast dat het je te doen is om vrede en vrijheid

Citaat:

‘Wie iets aan religiestress wil doen, zal allereerst moeten instemmen met de gedachte dat een samenleving waarin groepen tegenover elkaar staan niet wenselijk is. Deze gedachte van verbinding en verzoening tussen mensen die ten diepste verschillend zijn, ligt niet altijd voor het oprapen.’
(Religiestress, p. 101)

OPDRACHT:

Verzamel voorbeelden van uitspraken of manieren van optreden die ervoor zorgen dat religiestress in stand blijft of zelfs toeneemt.

Analyseer deze voorbeelden.

Wat hebben ze gemeen?

Kun je ze omkeren?

Draagt omkeren bij aan een samenleving waarin groepen niet tegenover elkaar staan?

Staan ze dan naast elkaar zonder contact of is er interactie mogelijk?

Wat is daarvoor nodig?

Tip:

Stel je zelf bij berichten over religie altijd de w-vragen: wie, wat, waar, wanneer en waarom. Berichten en opinies zijn vaak in de trant van: ‘De kerk zegt...’ of ‘De islam leert...’ Breng zo precies mogelijk onder woorden wie er aan het woord is (van de kerk, van de islam enz., in welke functie, met welk gezag, van welke richting of stroming enz.) wat er gezegd wordt, wanneer en waar (dus in welke omstandigheden) en waarom (met welke bedoeling, in het kader van welk debat enz.)

2. ROLLENSPEL

Spelregel: Stel vast dat het je te doen is om vrede en vrijheid

Citaat:

‘Wie iets aan religiestress wil doen, zal allereerst moeten instemmen met de gedachte dat een samenleving waarin groepen tegenover elkaar staan niet wenselijk is. Deze gedachte van verbinding en verzoening tussen mensen die ten diepste verschillend zijn, ligt niet altijd voor het oprapen.’
(Religiestress, p. 101)

OPDRACHT:

Nodig:

2 groepen acteurs met een geheime opdracht:

Groep 1 probeert het overleg te laten mislukken,

Groep 2 probeert het overleg te laten slagen.

Overige studenten/leerlingen observeren de twee groepen zonder dat zij weten wat de geheime opdracht is.

Laat de observatoren aantekeningen maken van de momenten waarop religiestress optreedt of de groepen een dialoog (en eventueel samenwerking) aangaan.

Casus:

Een oud kerkgebouw in de wijk is niet meer rendabel en wordt voor € 1,00 te koop aangeboden voor een groep met een maatschappelijke doelstelling die overeenkomt met die van de kerk.

Gegevens over de wijk:

Na-oorlogse wijk met portiekflats en eengezinswoningen. In de jaren 90 is een deel van de portiekflats gesloopt en deels vervangen door nieuwe sociale woningbouw, deels door luxe koopappartementen.

In het deel uit de jaren 50 en 60 wonen veel traditionele gezinnen met een hoge binding aan de buurt, wat onder meer zichtbaar is aan zomerse buurtbarbecues en oranjevlinders, die bij grote voetbalwedstrijden over de breedte van de straten worden gespannen. Sinds de jaren 70 wonen er ook nieuwkomers.

In de luxe appartementen wonen veel tweeverdieners met een lage binding aan de buurt.

Het oude gedeelte dreigt te vervallen, er komt meer rommel op straat en er hangen groepjes hangjongeren.

De oorspronkelijke buurtbewoners en de nieuwkomers hebben weinig contact.

In het winkelcentrum in het oude deel van de buurt zijn allochtone middenstanders gevestigd, die het goed doen bij de eigen groep en de tweeverdieners die graag wat exotischer koken.

Er zijn twee scholen: een protestantse en een openbare. De openbare school is vooral wit, de protestantse school wordt steeds gekleurder. Op deze school is een paar jaar geleden een combinatie gemaakt van sinterklaas en suikerfeest.

Situatieschets:

Op de oproep om een plan te presenteren voor het nieuwe gebruik van de kerk is door twee groepen gereageerd:

- de moslimgemeenschap uit de buurt, die nu in een oude gymzaal bijeenkomt en in de kerk een moskee wil vestigen, en
- een kunstenaarscollectief dat een fabriekspand gekraakt heeft dat binnen een half jaar gesloopt zal worden.

Zij krijgen de kans om hun plan met argumenten onderbouwd aan de commissie te presenteren. Deze commissie bestaat uit:

- een vertegenwoordiger van de kerkgemeenschap, en
- een bestuurslid van de buurtvereniging

Rolbeschrijvingen:

Vertegenwoordiger van de moslimgemeenschap (man, westers uiterlijk)

Je bent een gelovige moslim met voorouders uit Turkije.

Je voelt je ondergewaardeerd in de Nederlandse samenleving. Je spreekt goed Nederlands, hebt een goedlopende buurtsupermarkt, je kinderen doen het goed op school. Het zit je niet lekker dat jouw geloofsgemeenschap al jaren in een oude gymzaal bijeenkomt en je wilt via het verwerven van het kerkgebouw ook respect verwerven voor de moslimgemeenschap.

Jij weet dat de hangjongeren in de buurt niet tot jouw Turkse groep behoren, maar door andere buurtbewoners worden ze wel aangesproken op hun moslimachtergrond. Jij voelt je daardoor bedreigd en ten onrechte verantwoordelijk gesteld.

Vertegenwoordiger van het kunstenaarscollectief (lesbo, alternatief uiterlijk)

Je hebt als kunstenaar ervaring met *community art*: het activeren van ‘zwakere’ groepen in de samenleving door middel van kunstprojecten. Je hebt ervaring met het activeren van analfabete moslima’s en kent verhalen van achterstelling die je wantrouwig hebben gemaakt tegen moslimmannen en de islam. Je seksuele voorkeur leidt regelmatig tot scheldpartijen van moslimjongens, maar je hebt besloten om je niet te laten intimideren. Het fabriekspand waarin het collectief nu zit, wordt binnen een half jaar afgebroken; omdat het een kraakpand is, zal de gemeente niet voor alternatieve ruimte zorgen.

Vertegenwoordiger van de kerk

Je bent al jaren bezig met buurtwerk, zoals het organiseren van interreligieuze vrouwenbijeenkomsten, rommelmarkten en zomerweken voor buurtkinderen die niet op vakantie kunnen. De samenwerking, zowel met de buurtvereniging als met de moslimvrouwen, is goed. Je maakt je zorgen over de toenemende verpaupering van het oude deel van de buurt en de opmars van racisme bij de autochtone buurtbewoners. Dat de hangjongeren zich niet laten aanspreken, baart je extra zorgen. Je kinderen spelen met allochtone klasgenootjes, je vindt het ingewikkeld dat de vaders van sommige van die kinderen erg streng en bars zijn en hun kinderen slaan.

Vertegenwoordiger van de buurtvereniging

Je bent in de buurtvereniging verantwoordelijk voor de activiteiten. Je maakt je met vele anderen zorgen over de toenemende overlast van hangjongeren in de buurt, met name allochtone. Met kunst heb je weinig affiniteit, maar je hebt wel goede ervaringen met een kunstproject rond de sloop en herbouw van een aantal vervallen portiekflats van een aantal jaren geleden. Je hebt toen de vrijwilligers aangestuurd. Ook maak je je zorgen over de mogelijkheden om het kerkgebouw te onderhouden. Je wilt wel zeker weten dat het kerkgebouw niet zal verpauperen, dus een goed financieel plan is voor jou heel belangrijk.

Strategieën om het gesprek te laten mislukken (voor groep 1)

Vertegenwoordiger van de moslimgemeenschap

Je vindt het schokkend dat je moet concurreren tegen een openlijk lesbische vrouw, dus je negeert haar zo veel mogelijk en richt je je op de andere man in het gezelschap. Je benadrukt jouw vermogen tot integreren en de behoefte van je gemeenschap aan een volwaardige ruimte in de buurt.

Vertegenwoordiger van het kunstenaarscollectief

Je probeert zo duidelijk mogelijk te maken dat je een emancipatiedoel voor ogen hebt en dat jouw collectief opkomt voor de zwakkeren in de maatschappij, met name vrouwen. Je probeert de moslimman direct aan te spreken op zijn gedrag, dat je als buitengewoon onfatsoenlijk ervaart.

Vertegenwoordiger van de kerk

Je voelt met de kunstenaar mee en neemt steeds meer afstand van de vertegenwoordiger van de moslimgemeenschap. Als je merkt dat de vertegenwoordiger van de buurtvereniging steeds meer voorkeur toont voor de moskee, geef je tegendruk door de kunstenaar te steunen.

Vertegenwoordiger van de buurtvereniging

Je focust op de verpaupering en de noodzaak dat het kerkgebouw er goed uit blijft zien. Financiële zekerheid vind je belangrijker dan diversiteit en bovendien wil je dat het gedonder van die Marokkaanse rotjochies ophoudt. Emancipatie van een moskee lijkt je dan een goede oplossing.

Strategieën om het gesprek te laten slagen (voor groep 2)

Vertegenwoordiger van de moslimgemeenschap

Je streeft naar erkenning en beseft dat je daarvoor moet luisteren naar de anderen, ook als ze staan voor dingen die jou in eerste instantie afkeer inboezemen.

Vertegenwoordiger van het kunstenaarscollectief

Je wilt vooral mensen in onderdrukte of achtergestelde posities ondersteunen omdat je zelf ervaart hoe dat is, en je probeert vanuit dat perspectief in contact te treden.

Vertegenwoordiger van de kerk

Je wilt dat de kerktraditie van 'ontmoeten in respect' in goede handen komt en zoekt dus vooral naar blijken van respect bij de twee vertegenwoordigers.

Vertegenwoordiger van de buurtvereniging

Je wilt dat in jouw buurt de problemen afnemen en zoekt dus vooral naar de mogelijkheden die beide vertegenwoordigers daarvoor te bieden hebben.

Tip:

Gebruik de tips uit het boek bij spelregel 1! (Religiestress, p. 102-103)

Nabespreking:

Laat de observatoren hun aantekeningen voorlezen en ze samen met de acteurs analyseren.

Wat versterkt religiestress?

Wat vermindert religiestress?

Wat versterkt harmonieuze pluriformiteit?

Welke tips uit het boek zijn effectief?

Welke andere tips zijn er te geven?

3. HEILIG VOOR MIJ

Spelregel: Het belang van vrijheid van godsdienst: godslastering mag

Citaat:

‘Realiseer je dat niemand graag wordt bekritiseerd om zaken die voor hem of haar van groot belang zijn. Mensen voelen zich kwetsbaar wanneer hun diepste overtuigingen door anderen worden bestreden of betwijfeld.’ (Religiestress, p. 106)

OPDRACHT:

Neem een week de tijd om voor jezelf te bepalen wat voor jou heilig is, dat wil zeggen: onaantastbaar, onbetwifelbaar. Zonder dit ben jij niet wie je bent.

Beschrijf wat voor jou heilig is.

Beschrijf hoe het is om dit te bepalen. Hoe ben je tot je keuze gekomen?

Deel het met anderen: mensen die dicht bij je staan en die je vertrouwt.

Beschrijf hoe het is om dit met vertrouwde anderen te delen.

Presenteer het in de les/werkgroep/het college.

Reflecteer op de reacties die je krijgt. Hoe is het om begrip te krijgen? Hoe is het om niet begrepen te worden? Hoe is het om te merken dat een ander jouw heiligheid niet deelt?

Reflecteer op de reacties die je op anderen geeft.
Wat is er nodig om een open atmosfeer te creëren?
Welke tips uit het boek zijn behulpzaam?
Heb je aanvullende tips?

4. HET MOOISTE VERHAAL

In *Religiestress* wordt gesproken over goede en slechte godsdienst en over het belang van kennis en verbeeldingskracht. In deze lessenserie gaan we door middel van verhalen uit de geschriften van verschillende religies in op de betekenis van goede godsdienst. We kijken verder dan alleen de christelijke religie: in een samenleving die uit vele heilige huisjes bestaat, kunnen we eenvoudig niet meer om andere godsdiensten heen. Doel is om de verhalen te bundelen. Dat kan op papier of via een digitale presentatie. In deze presentatie gaan we uit van de stromingen die in *Religiestress* besproken worden en van het onderscheid orthodox/progressief.

OPDRACHT:

Wat is het mooiste gedeelde verhaal van orthodoxe christenen, progressieve christenen, orthodoxe moslims en seculieren? Inventariseer welke verhalen leerlingen kennen. Maak vervolgens een indeling van de verhalen. De verschillende stromingen kunnen ook onder leerlingen 'verdeeld' worden zodat ze met een specifieke richting aan het werk gaan.

5. COLUMN

Veel beweringen over religie krijgen tegenwoordig de vorm van een column. Op het internet, in kranten: de column is een buitengewoon invloedrijk genre.

OPDRACHT:

Schrijf zelf een column over religie. Neem als onderwerp iets wat bij jou *religiestress* veroorzaakt en geef ruim baan aan de opwinding die je erover voelt.

Tip:

Een column draait vaak om een goed gekozen metafoor. Zoek zo'n metafoor en buit de mogelijkheden ervan uit.

Laat een ander jouw column lezen met de vraag om jouw subtype religie-stress eruit af te leiden (zie Religiestress pagina 89 e.v.). Herken je je in de typering?

Themasuggestie voor een column:

Brief aan de achtmiljardste wereldburger

In 1999 telde de aarde zes miljard mensen. Er verscheen een boek met brieven aan de zesmiljardste wereldburger. Zie ook [hier](#).

Opdracht:

In 2011 waren er zeven miljard mensen. De verwachting is dat de aarde binnen vijftien jaar acht miljard inwoners telt. Welke wijze raad zou jij aan de nieuwe inwoners willen geven met betrekking tot godsdienst. Schrijf hierover een brief.

Extra voor de docent – voorbeeld van column

Salman Rushdie wordt al vanaf 1988 opgejaagd door fanatieke moslims. Zij voelen zich nog steeds geroepen om de fatwa (het gerechtelijk bevel) om Rushdie te vermoorden, uitgesproken door een allang overleden ayatolla, uit te voeren. Rushdie schreef ook een bijdrage aan het boek met brieven aan de zesmiljardste wereldburger: 'Ga er maar van uit dat er geen hemel is, mijn beste 6miljardste, en ziet: de wereld ligt open.' Zijn hele betoog is gekeerd tegen de invloed van religieuze tradities. Rushdie stelt dat je beter de heilige boeken op de plank kunt terugzetten en zo met een heldere ondogmatische blik naar de wereld kan kijken. Het lijkt alsof Rushdie daarmee een positief alternatief voorlegt aan de nieuwe bewoner van onze planeet. Zijn redenering is eenvoudig en van deze tijd: godsdienst leidt tot starre identiteiten en verkrampde overtuigingen. Geweld en oorlog zijn het gevolg. Ruim de godsdienst op en berg haar boeken op in de kast en alle problemen zijn opgelost. Alles zal beter worden.

Het voorstel van Rushdie is te eenvoudig. Allereerst is het zuiver theoretisch: je schaft een godsdienstige traditie niet zomaar af. Een dergelijke maatregel, dat wil zeggen: het afschaffen van religieuze tradities om oorlog uit te bannen, is net zo absurd als bijvoorbeeld mensen verbieden ooit nog een woord te zeggen in de veronderstelling dat ze elkaar dan ook niet meer kunnen uitschelden.

Ten tweede is politieke fixatie van een godsdienst soms gerechtvaardigd, maar vormt deze nooit het hart van een religieuze traditie. Uiterlijke poli-

tieke conflicten kunnen inderdaad worden gevoed door innerlijke overtuigingen. In de joodse, de christelijke én de islamitische traditie is de belangrijkste voorwaarde voor een iets betere wereld echter de innerlijke ommekeer.

Wanneer Rushdie stelt dat heilige boeken verstarring en onbegrip in de hand werken, gaat hij eraan voorbij dat de belangrijke boodschap van grote religieuze tradities niet de heilige oorlog is, maar de heilige ommekeer. Hij verwart deze twee met elkaar.

Geveinsde vroomheid is oorlogszuchtig. In alle andere gevallen kan het geloof in een betere wereld een constructieve bijdrage leveren aan de verwezenlijking ervan. En elke aanwijzing in die richting – en heilige boeken staan vol aanwijzingen – dien je te koesteren en door te geven, juist aan de zoveel-miljardste inwoner. Want met nóg meer mensen zal misschien niet álles beter worden. Maar we kunnen wel degelijk blijven geloven dat we het verschil kunnen maken.

LOSSE LESSUGGESTIES

Religiestress tijdens verkiezingen

Laat leerlingen uitzoeken welke religieuze thema's bij politieke verkiezingen (bijvoorbeeld die van 2012) een rol speelden. Welke partijen stelden religieuze onderwerpen aan de orde? Op wat voor wijze deden ze dat?

Associatief bijbellezen

In *Religiestress* wordt een methode aangereikt voor associatief bijbellezen (*Religiestress*, p. 119). Ga hiermee aan de slag. Laat alle leerlingen werken met hetzelfde (bijbel-)verhaal. Onderzoek welke associaties gedeeld zijn en welke niet.

Welke vorm van religiestress speelt hier?

In *Religiestress* worden vijf mogelijke reacties op religiestress genoemd. Ga op zoek naar voorbeelden bij de verschillende typen van stress.

Religiestress of godsdienstkritiek?

Voer een gesprek over de vraag hoe religiestress zich verhoudt tot godsdienstkritiek. Wanneer verwordt godsdienstkritiek tot religiestress? Met andere woorden: wanneer begin je zelf last te krijgen van de door jou geuite kritiek op een godsdienst – je eigen of die van anderen? Laat de leerlingen zelf stellingen maken over het verschil tussen godsdienstkritiek en religiestress en die met elkaar bespreken.

Deze suggestie kan ook worden gekoppeld aan de opdracht 'Heilig voor mij', als bespreking daarvan tot discussie heeft geleid.

Wetboek voor godsdienst

In *Religiestress* wordt over spelregels voor religie gesproken. Ontwerp een 'Wetboek voor godsdienst'. Welke regels zouden we in onze samenleving moeten vastleggen en welke niet?

Deze opdracht kan ook gecombineerd worden met het vak maatschappijleer of het onderwerp 'grondrechten'.